

Piotr Sobotka

Instytut Sławistyki PAN

Jerzy Kuryłowicz

1. Informacje biograficzne

Urodził się w Stanisławowie 26 sierpnia 1895 roku w rodzinie kupieckiej. Zmarł w Krakowie 28 stycznia 1978 roku. Naukę szkolną rozpoczął w 1901 roku we Lwowie, w 1913 roku wyjechał na studia do Wiednia, gdzie uczęszczał na zajęcia do Hochschule für Welthandel (Szkoła Wyższa Handlu Zagranicznego), Lehranstalt für Orientalische Sprachen (Instytut Języków Orientalnych Uniwersytetu Wiedeńskiego) oraz Die Juridische Fakultät (Wydział Prawa). Ze względu na wybuch I wojny światowej przerwał edukację po pierwszym roku, jednak po wojnie dokończył studia handlowe i orientalistyczne. W roku 1920, mając 25 lat, podjął na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie studia romanistyczne i germanistyczne, uczęszczał w tym okresie także na zajęcia do indoeuropeisty, Andrzeja Gawrońskiego, oraz do orientalisty Zygmunta Smogorzewskiego i semitologa Mojżesza Schorra. Po trzech latach studiów obronił rozprawę doktorską pt. „Étymologies romanes”. Następnie, uzyskawszy stypendium rządu francuskiego, wyjechał do Paryża, gdzie zafascynowany Antoinem Meillem, podjął u tego uczonego studia. Efektem jego pobytu była pierwsza opublikowana przez J.K. książka „Traces de la place du ton en gathique” (1925) [Ślady miejsca akcentu wyrazowego w awestyjskich gatach], na podstawie której otrzymał dyplom École pratique des Hautes Études oraz habilitację z językoznawstwa indoeuropejskiego we Lwowie w 1926 roku. Po przedwczesnej śmierci na gruźlicę Andrzeja Gawrońskiego J.K. objął po nim w 1927 roku Katedrę Językoznawstwa Indoeuropejskiego UJK, w kolejnym roku został profesorem nadzwyczajnym, a w 1934 – profesorem zwyczajnym. We Lwowie przebywał do 1946, następnie na krótko osiadł we Wrocławiu, by wreszcie od 1948 związać się z UJ, w którym objął stworzoną dla siebie Katedrę Językoznawstwa Ogólnego (Katedrę Językoznawstwa Indoeuropejskiego zajmował od 1937 roku Jan Safarewicz) i którą kierował do odejścia na emeryturę w 1965.

J.K. był prekursorem strukturalizmu w Polsce. Często kojarzy się go z praską szkołą strukturalną, jednak wykorzystywany przez niego aparat pojęciowy oraz zdyscyplinowane podejście do badań językoznawczych sytuuje go wśród badaczy zbliżonych do kopenhaskiej glossematyki. Twórczo wykorzystywał zdobycze obu szkół strukturalnych, konsekwentnie

wypracowując własną, oryginalną metodę. Do głównych jego prac należą: „Études indo-européennes” (1935), „L’accentuation des langues indo-européennes” (1952; wyd. 2 1958), „L’apophonie en indo-européen” (1956), „The Inflectional Categories of Indo-European” (1964a), „Indogermanische Grammatik. Akzent – Ablaut” (1968), „Metrik und Sprachgeschichte” (1975b), „Problèmes de linguistique indo-européenne” (1977) oraz zbiory wybranych artykułów: „Esquisses linguistiques” (1960), „Esquisses linguistiques II” (1975a). Po śmierci opublikowano zbiór jego artykułów napisanych po polsku bądź przetłumaczonych na język polski (J.K. 1987).

2. Zagadnienia ogólne teorii języka

J.K. stosował w badaniach zarówno indukcję (opracowywał on zagadnienia teoretyczne, przyjmując za punkt wyjścia obserwację materiału językowego), jak i dedukcję (co szczególnie objawia się w analizach wewnątrzjęzykowych). Język sensu stricto jest dla J.K. systemem znakowym z płaszczyzną sensu i płaszczyzną zjawisk diakrytycznych (np. głoski). Jest strukturą, systemem funkcjonalnym i celowościowym, co łączy J.K. z praskimi strukturalistami. Analiza językoznawcza polega według badacza na rozpoznaniu związków opozycyjnych wyrażen języka, dzięki czemu wykazywana jest ich systemowość, a także określany zakres funkcjonalny danej opozycji. Takie podejście metodologiczne zostało przez J.K. zastosowane również w badaniach diachronicznych, do których włączył analizę funkcjonalną, przez co zrealizował jeden z postulatów szkoły praskiej (1929). Jego badania zatem przynoszą podstawy strukturalne gramatyki historycznej, zwłaszcza indoeuropejskiej, podejmujące analizę diachroniczną po uprzednim przyjrzeniu się stanowi synchronicznemu. Rekonstrukcja dawnych stanów języka dokonywana za pomocą tej metody określana bywa „analizą” lub „rekonstrukcją wewnątrzjęzykową” (J.K. 1964b).

Językiem rządzi zasada hierarchii, polegająca m.in. na odróżnianiu funkcji prymarnej i sekundarnej dla danej formy, a także w ujęciu zwrotnym – formy dla danej funkcji (por. Sobotka 2019). Prymarność jest uwarunkowana strukturą systemu języka, natomiast sekundarność mająca charakter tekstowy – realizacją systemu (wielofunkcyjność jest pochodną tego, że język jednocześnie funkcjonuje w synchronii i ewoluuje w diachronii). Tak pojmowanej hierarchiczności odpowiadają również rozróżnienia członów struktury języka na konstytutywne i marginalne. Struktury tekstowe (sylaby, wyrazy, zdania) charakteryzuje izomorfizm polegający na identyczności ich budowy na każdej płaszczyźnie i opartej na zasadzie binarnej zmierzającej do odróżnienia: 1. członu konstytutywnego i akcesorycznego struktury oraz 2. w zakresie członów akcesorycznych członu centralnego i marginalnego. Członem konstytutywnym jest zawsze człon relatywnie maksymalnie samodzielny funkcjonalnie na danej płaszczyźnie języka. Centralność względnie marginalność dotyczy pozycji relatywnej w stosunku do członu konstytutywnego. Izomorfizm objawia się m.in. w paralelizmie zdania i sylaby – obie te wielkości mają charakter złożony z członu konstytutywnego i akcesorycznego. W wypadku sylaby chodzi o samogłoskę lub sonant jako człon konstytutywny oraz o spółgłoski różnego typu jako członów niekoniecznych, natomiast implikujące obecność członu konstytutywnego i występujące w nagłosie / „eksplozji” sylaby lub w wygłosie / „implozji” sylaby. Zachodzi tu podobieństwo do sytuacji składniowej, kiedy to element nominalny implikuje

w zdaniu czasownik, który może występować samodzielnie, bez członu nominalnego, jeżeli jest „bezosobowy” (por. pol. *pada*).

3. Składnia

Zdaniem J.K. wartość składniowa zdania jest identyczna z wartością predykatu. Uważa on, że możliwa jest redukcja syntagmy zdaniowej do alternującego z nią w skrajnym wypadku nawet jednoskładnikowego wyrażenia takiego, jak „bezosobowe” (*impersonelle*) wypowiedzenie w rodzaju łac. *pluit, oportet*. „Grupa”, odpowiadająca u J.K. tradycyjnym imiennym częściom zdania, ma charakter podporządkowany, przy czym zostaje to sprecyzowane: członem konstytutywnym zdania jest wyrażenie określające, podczas gdy członem konstytutywnym grupy jest wyrażenie określane w zdaniu, określane przede wszystkim przez predykat, ale w wypadku grupy nieograniczonej do członu konstytutywnego określane także przez atrybut, „przydawkę” (Kuryłowicz 1948a). Zasadniczą rzeczą w języku jest zatem „określanie” czegoś, a więc główną w nim rolę odgrywają człony syntagm określające. Wprawdzie J.K. przyjmuje, że i predykat bywa członem określanym, mianowicie przez przysłówek, ale tego rodzaju struktura jest redukowalna do członu konstytutywnego, który jest już członem ze swej istoty określającym (czasownikiem, predykatem). Autor kładzie nacisk na fakt, że wszelkie relacje zewnętrzne zdania sprowadzają się do relacji właściwych predykatowi jako członowi konstytutywnemu (podobnie jak różne atrybuty w grupie odnoszą się do członu konstytutywnego grupy).

W zakresie teorii przypadku J.K. uznał, że przypadki dzielą się na gramatyczne, eksponenty relacji składniowych, i konkretne, semantycznie nacechowane (Kuryłowicz 1948b), por. → PRZYPADEK. Każdy przypadek (z wyjątkiem czysto gramatycznego mianownika) może pełnić obie funkcje, np. biernik zazwyczaj jest przypadkiem dopełnienia (a zatem w ujęciu J.K. przypadkiem gramatycznym), ale może wystąpić również w funkcji konkretnej jako określenie miary, wagi (*Przebiegł miłą*). Ze względu na to J.K. odróżnia zgodnie z zasadą hierarchiczności użycia prymarne i sekundarne przypadków. Dla J.K. „zwroty przyimkowe” są „analitycznymi” formami danego przypadku tylko wówczas, gdy przyimek łączy się jedynie z danym przypadkiem. Takie przyimki wraz z podporządkowanymi im końcówkami traktowane są jako wykładniki wielkości semantycznych.

J.K. wyróżnił cztery zasadnicze części mowy, czasownik, rzeczownik, przymiotnik i przysłówek. Podstawą tego podziału były kanoniczne formy odpowiadające niezbędnym funkcjom „prymarnym”, realizowanym w wypowiedzeniu: funkcji konstytutywnego, określającego, członu całego wypowiedzenia (czasownik), funkcji konstytutywnego członu „grupy” jako elementu określanego (rzeczownik), dalej, funkcji elementu wydobywającego niezbywalne jakości tego, co jest określane (przymiotnik), a wreszcie funkcji elementu będącego dodatkowym określeniem przyczasownikowym (przysłówek). J.K. wyłączał natomiast ze swego głównego systemu sześć kategorii wyrażen: wykrzykniki (jako wyrażenia czysto ekspresywne, nie reprezentujące), zaimki (jako wyrażenia wskazujące, nie symbolizujące), przyimki (jako morfemy, które same nie mogą stać na miejscu odpowiednich połączeń; jeżeli zaś wyraz podobny do przyimka ma mimo wszystko tego rodzaju zdolność, zostaje przez autora zaliczony do przysłówek, por. *obok, poniżej*), spójniki (wyrażenia o podobnej

charakterystyce do przyimków, lecz mające możliwość łączenia się także z całymi zdaniem), nazwy liczb kardynalnych (jako morfemy podporządkowane fleksyjnemu wykładnikowi mnogości/liczby mnogiej), i wreszcie rodzajnik określony (jako mający charakter zaimkowy, anaforyczny lub spełniający rolę operatora tworzącego na sposób syntaktyczny rzeczowniki, czego przykładem ma być m.in. gr. *nûn* w znaczeniu rzeczownikowym jako ‘teraźniejszość’).

4. Morfologia

J.K. dostrzegał związek między funkcjami składniowymi a wartością leksykalną danej części mowy. Wprowadził pojęcie „derywacji syntaktycznej” przeciwstawionej „derywacji semantycznej” (J.K. 1936); paradygmatycznymi przykładami tej pierwszej są *nomina actionis* i *nomina essendi*. Czymś zasadniczo odmiennym, bo należącym do leksykonu, a nie do zjawisk struktury zdaniowej, jest wyprowadzanie wyrażeń jednych z drugich jako wyrażeń niezależnych co do sensu, zwłaszcza w tej samej pozycji składniowej; mogą to być na przykład rzeczowniki zwane *nomina loci* (np. rzeczownik *wrzosowisko* w stosunku do rzeczownika *wrzos*). Z kolei zjawiska natury fleksyjnej mogłyby według niego być opisywane jako przejawy derywacji syntaktycznej, np. forma liczby mnogiej ma funkcję składniową polegającą na wskazywaniu relacji rzeczownik – przydawka lub rzeczownik – orzecznik.

Istnienie opozycji podstawa : derywat (*mot-base : dérivé*) świadczy o zmianach w strukturze morfologicznej, które dla J.K. są konsekwencją zmian fonologicznych lub semantycznych. W tym drugim wypadku opozycje będące skutkiem funkcjonalnych (semantycznych) przesunięć wpływają na równowagę podsystemu morfologicznego, co z kolei wymaga „działań analogicznych” (równowaga analogiczna polega na zachowaniu proporcji między formami fundującymi (*formes de fondation*) a formami fundowanymi (*formes fondées*)). Obserwacja ta przyczyniła się m.in. do sformułowania sześciu praw rozwoju morfologicznego (J.K. 1945–1949): 1. morfem dwustronny przejmuje funkcję morfemu prostego izofunkcyjnego, to znaczy morfem złożony zastępuje morfem prosty; 2. kierunek działań analogicznych zachodzi od formy fundacji (wyjściowej) do formy fundowanej; 3. struktura złożona z członu konstytutywnego i elementów zawierających większą liczbę elementów podporządkowanych tworzy fundację w stosunku do elementu składowego izolowanego, choć izofunkcyjnego; 4. w wyniku derywacji morfologicznej forma ulega zróżnicowaniu, nowa, derywowana forma przejmuje funkcję podstawową, natomiast dawna forma pełni funkcję sekundarną (fundowaną); 5. różnica, która ma charakter centralny, może być przywrócona kosztem tej, która ma charakter bardziej marginalny; 6. pierwszy i drugi człon proporcji należą pierwotnie do różnych systemów: pierwszy należy do mowy imitowanej (*imité*), drugi – imitującej (*imitant*). Autor, wykorzystując wymienione prawa, napisał rozprawy o akcentuacji i apofonii w językach indoeuropejskich (J.K. 1952, 1956).

5. Najważniejsze prace

Bibliografie prac J.K. zostały zebrane w kilku tomach dedykowanych lub poświęconych uczonemu (Heinz i in. 1965; Smoczyński 1995ab), pełną bibliografię opracowaną przez Wojciecha Smoczyńskiego zawiera książka wydana po zorganizowanej na UJ sesji naukowej

poświęconej J.K. (Rusek, Szymczak 1980). Wspomnienia na temat J.K., opracowania jego dorobku zostały opublikowane nie tylko w wymienionych wyżej pozycjach, lecz również kompendiach poświęconych dziejom językoznawstwa (Heinz 1978; Bogusławski, Drzazgowska 2016), historii polskiej lingwistyki (Urbańczyk 1993) i innych wydawnictwach, które w wyborze wymienia W. Smoczyński (1995a: XLV–XLVII), trzy artykuły poświęcone J.K. zostały opublikowane w tomie 25 „Historiographia Linguistica” poświęconym historii polskiego językoznawstwa (Koerner, Szwedek 1998).

J.K. 1925. *Traces de la place du ton en gathique*. Paris: H. Champion.

J.K. 1935. *Études indo-européennes*. Kraków: Skład główny w Księgarni Gebethnera i Wolffa.

J.K. 1936. „Dérivation lexicale et dérivation syntaxique (Contribution à la théorie des parties du discours)”. *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris* 37(110): 79–92.

J.K. 1945–1949. „La nature des procès dits «analogiques»”. *Acta Linguistica* 5(1): 15–37.

J.K. 1948a. „Les structures fondamentales de la langue: groupe et proposition”. *Studia Philosophica* 3: 203–209.

J.K. 1948b. „Zagadnienie klasyfikacji przypadków”. *Sprawozdania Polskiej Akademii Umiejętności* 49(9): 475–478.

J.K. 1952. *L'accentuation des langues indo-européennes*. Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności.

J.K. 1956. *L'apophonie en indo-européen*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

J.K. 1958. *L'accentuation des langues indo-européennes*, wyd. 2. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

J.K. 1960. *Esquisses linguistiques*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

J.K. 1964a. *The Inflectional Categories of Indo-European*. Heidelberg: Carl Winter – Universitätsverlag.

J.K. 1964b. „On the Methods of Internal Reconstruction”. W *Proceedings of the Ninth International Congress of Linguists, Cambridge, Mass., August 27–31, 1962*, red. H.G. Lunt. London–The Hague–Paris: Mouton, 9–36.

J.K. 1968. *Indogermanische Grammatik. Akzent – Ablaut*, wyd. 1, t. 2. Heidelberg: Winter.

J.K. 1975a. *Esquisses linguistiques II*. München: Wilhelm Fink.

J.K. 1975b. *Metrik und Sprachgeschichte*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

J.K. 1977. *Problèmes de linguistique indo-européenne*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

J.K. 1987. *Studia językoznawcze. Wybór prac opublikowanych w języku polskim*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Literatura podmiotowa

Bogusławski, A., i E. Drzazgowska. 2016. *Język w refleksji teoretycznej. Przekroje historyczne*, t. 1–2. Warszawa: Katedra Lingwistyki Formalnej UW.

[Cercle linguistiques de Prague]. 1929. „Thèses présentées au Premier congrès des philologues slaves”. *Travaux du Cercle Linguistiques de Prague*, 7–29.

Heinz, A. 1978. *Dzieje językoznawstwa w zarysie*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Heinz, A., M. Karaś, T. Milewski, i in. (red.). 1965. *Symbolae linguisticae in honorem Georgii Kurjłowicz*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

- Koerner, E.F.K., i A. Szwedek (red.). 1998. *History of Linguistics in Poland*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Rusek, J., i M. Szymczak (red.). 1980. *Jerzy Kuryłowicz (1895–1978). Materials from the Scientific Session Organized by the Jagiellonian University in Cracow and the Linguistic Committee of Polish Academy of Sciences Held in Cracow on March 11th 1978*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Smoczyński, W. (red.). 1995a. *Kuryłowicz Memorial Volume*, t. 1. Kraków: Universitas.
- Smoczyński, W. (red.). 1995b. *Linguistica Baltica*, t. 4. Kraków: Universitas.
- Sobotka, P. 2019. „Pojęcie hierarchii w koncepcji języka Jerzego Kuryłowicza”. W *MY z NICH 3. Spuścizna językoznawców polskich drugiej połowy XX wieku*, red. Z. Greń, K. Kleszczowa, i Z. Zaron. Warszawa: Wydział Polonistyki UW, 135–143.
- Urbańczyk, S. 1993. *Dwieście lat polskiego językoznawstwa (1751–1950)*. Kraków: Wydawnictwo i Drukarnia „Secesja”.